

İslam Dünyası Tarihçilikte Modern Daralmayı Aşabilecek mi?

Yazar

Abdulkadir Macit

İSLAM DÜNYASI TARİHÇİLİKTE MODERN DARALMAYI AŞABİLECEK Mİ?

Abdulkadir MACİT

Abdulkadir MACİT, Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2003) ve İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi'nden (2013) mezun oldu. Yüksek lisans (2008) ve doktora (2015) eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde nihayete erdirdi. Çalışma alanları arasında dünya tarihi ve yazıcılığı, İslam medeniyeti tarihi, İslam tarihi yazıcılığı ve felsefesi, Özbekler, çağdaş İslam düşüncesi gibi konular bulunmaktadır. Macit'in, *Şeybânî Özbek Hanlığı (Özbek Türkçesi tercüme)*, *Ahterî Muslihiddin Mustafa Efendi, Önden Gidenler: Necmettin Erbakan (Boşnakça ve Arnavutça tercüme)*, *Çağa İz Bırakan Önderler: Mehmed Akif Ersoy ve Necmettin Erbakan, Muhammed Hamidullah Modern Bir İslam Alimin İlmî Portresi, İslam Tarihçiliğinin Zirve İsmi Muhammed Hamidullah, Bir Müslüman İslam'da Yönetim Biçimi ve Halifelik'e Nasıl Bakmalı?*, *Geçmişten Günümüze Hilafet* (ed.), *Tüm Yönleriyle Hz. Peygamber ve Ahlakı* (ed.), *Salgın Günlerinde Toplumu ve Siyaseti Yeniden Düşünmek* (ed.), *Devletlerimiz: Şeybânîler, İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (ed.), *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (ed.), *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (ed.) ve *Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (ed.), serlevhalı kitapları, *Muhammed Hamidullah: İslam İktisadının Öncü İsmi* adlı çeviri ve ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda kitap ve dergilerde yayınlanmış makaleleri vardır. 2020-2023 yılları arasında İlmî Etüdler Merkezi'nde (İLEM) yönetim kurulu başkanlığı yapmıştır. Hâlihazırda Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Tarihi alanında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları

© Türkiye Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi

TAV Rapor | Sayı: 1 | Kasım, 2024

Yayıncı Sertifika No: 72319

ISBN 978-625-98522-4-9

İslam Dünyası Tarihçilikte Modern Daralmayı Aşabilecek mi?

Türkiye Araştırmaları Vakfı iktisadi işletmesi,

Türkiye Araştırmaları Vakfı'nın bir markasıdır.

Bu yayının tüm hakları Türkiye Araştırmaları Vakfı'na (TAV) aittir. TAV'ın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

TAV | TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI VAKFI

Hırka-i Şerif Mahallesi, Eski Ali Paşa Caddesi, No: 33, Fatih/İSTANBUL

Tel: (+90) 212 525 0820 | info@turkiyearastirmalari.org | <https://turkiyearastirmalari.org/>

İçindekiler

YÖNETİCİ ÖZETİ	1
İSLAM DÜNYASI TARİHÇİLİKTE MODERN DARALMAYI AŞABİLECEK Mİ?	3
İSLÂM TARİH YAZICILIĞININ ÜÇ DÖNEMİ.....	3
TEŞEKKÜL DÖNEMİ (7-10. YÜZYIL).....	4
GELİŞİM DÖNEMİ (11-18. YÜZYIL)	4
DARALMA, DÖNÜŞÜM VE ÇEŞİTLENME DÖNEMİ (19-20. YÜZYIL)	7
MISIR TARİHÇİLİĞİNDE MODERN DARALMA, DÖNÜŞÜM VE ÇEŞİTLENME	9
İRAN TARİHÇİLİĞİNDE MODERN DARALMA, DÖNÜŞÜM VE ÇEŞİTLENME	12
HİNT ALT KITASI TARİHÇİLİĞİNDE MODERN DARALMA, DÖNÜŞÜM VE ÇEŞİTLENME	14
BALKAN TARİHÇİLİĞİNDE MODERN DARALMA, DÖNÜŞÜM VE ÇEŞİTLENME	16
SONUÇ	23
KAYNAKÇA	26

Yönetici Özeti

Çalışmamız İslâm tarih yazıcılığının Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme Dönemi'ni (19.-20. Yüzyıllar), bu sürece eşlik eden dört havzadaki (İran, Mısır, Balkanlar ve Hint Alt Kıtası) hanedanlar, aktörler ve kaynakları dikkate alarak tahkik etmektedir. Bu havzaların seçilmesinin ilk nedeni Irak toprakları ile iç içe olan İran havzasının ve Biladüşşam toprakları ile iç içe olan Mısır havzasının Teşekkül Dönemi'nde (7.-10. yüzyıllar) tarih yazıcılığının meydana geldiği *merkezler*; Anadolu toprakları ile iç içe olan Balkanların ve Sind toprakları ile iç içe olan Hint Alt Kıtası'nın ise merkezde oluşan tarih yazıcılığı usûlü ve türlerinin Gelişim Dönemi'nde (11.-18. yüzyıllar) *modellenen havzalar* olmalarıdır. İkinci nedeni ise bu havzaların 19. ve 20. yüzyılın hemen öncesinde yani Gelişim Dönemi'nde (11.-18. yüzyıllar) Müslümanlar tarafından kurulan Osmanlı (1299-1922), Bâbürlü (1526-1858) ve Safevî (1501-1736) gibi üç büyük imparatorluğa ev sahipliği yapmalarıdır. Dolayısıyla bu dört havza tarih yazıcılığının teşekkül ve gelişim döneminde, teşekkül eden sistemin gelişim gösterdiği ve modellendiği temsil gücü yüksek havzalar olmaları itibarıyla dikkate alınmıştır. Bu havzaların tarih yazıcılığında Müslümanların hakimiyet kurdukları dönemlere dikkatlerimizi çevirdiğimizde gayet açık fark edileceği üzere Müslümanların tarih yazıcılığı hususunda gerek muhteva gerek tür gerekse de yöntem

itibarıyla havzalar için çok önemli katkılar sunmuş, pek çok hususta tarih yazıcılığında dönüşüm ve gelişim sağlamış oldukları gözlemlenmiştir. Ancak 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde Müslümanların siyasi, iktisadi ve ilmi bağımsızlığına halel gelecek şekilde zayıflaması, Bilad-ı İslam'ı Batı Avrupalı toplumların işgaline açık hale getirmiştir. Yaşanılan işgal ile birlikte imparatorluklarını kaybeden Müslüman toplumlar, başta kendileri olmak üzere bütün bir insanlık tarihine Batı Avrupalı toplumların kurguladıkları tarih perspektifi üzerinden bakmaya başlamışlardır. Bu bakış, on bir asra dayanan tarih yazıcılığı birikiminin ve tecrübesinin daralmasını ve dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Çalışmada kullandığımız yöntemimiz, dört havzada sayısı onu aşan hanedan üzerinden tarih yazıcılığı sürecini takip etmek, bu hanedanlıklarda yaşayan dört yüzü aşan tarihçi ve eserini belirtmek ve eserler üzerinden modern daralma ve dönüşümü takip etmek şeklinde olmuştur. Ayrıca yöneticiler ve tarihçiler arasındaki sıkı irtibat müzakere edilmiştir. Coğrafi olarak birbirinden uzak gibi görünse de havzalar arasında büyük benzerlikler olduğu aşıkâr hale getirilmiştir. Bütün bu ameliye sonuç olarak Müslümanların tarih yazıcılığı hususunda dört havzada gerek muhteva gerek tür gerekse de yöntem itibarıyla havzalara çok önemli katkılar sunmuş ve havzalarda hem kendileri hem de insanlık için hayli mümbit bir birikim oluşturmuş olduklarını sarahatle göstermiştir. Dahası dört

YÖNETİCİ ÖZETİ

havzada bugün var olan modern daralmadan ve dönüşümden çıkışı sağlayacak olan potansiyelin yine Müslümanların bu havzalarda teşekkül ve gelişimini sağlayan tarih yazıcılığı ilkeleri, tecrübeleri ve birikimlerinin olduğu gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Tarih Yazıcılığı, İran, Mısır, Balkanlar, Hint Alt Kıtası.

İslam Dünyası Tarihçilikte Modern Daralmayı Aşabilecek mi?

Abdulkadir MACİT*

İslâm Tarih Yazıcılığının Üç Dönemi

Müslümanlar tarihyazımını; insanlığın nasıl var olduğu ne halde olduğu ve gelecekte ne durumda olacağı şeklinde üç tarihî hal üzerinden açıklamıştır. İnsanlık için bu üç tarihî hal, “Nereden geldik?”, “Neredeyiz?” ve “Nereye gidiyoruz?” sorularına verilen cevaplar etrafında izah edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm bunlardan birincisine yaratılış (Hz. Adem’in ve Hz. Havva’nın cennette yaratılışı), ikincisine yakın tarih (dünya hayatı, insanlık tarihi), üçüncüsüne ise uzak tarih (ahiret hayatı) ile cevap verir. Yani insanlık tarihi yaratılış ve hayat ikilisi üzerinden takdim edilir. Buradan hareketle İslâm tarihyazımının “Longue durée” bakış açısı ile yaratılıştan ahirete uzanan bütünlük (makro tarihçilik) üzere bir tasavvur ortaya koyduğunu belirtebiliriz. Bahsettiğimiz tasavvurdan hareketle Kur’ân-ı Kerim, tüm insanlık tarihini evrensel ve geniş çerçeveli, bütüncül ve süreklilik esaslarına dayalı olarak ele almaktadır. Ayrıca tarihe peygamberlik merkezli bakılmasını teşvik eden mahiyeti sayesinde dünya tarihinde bütün insanlığa,

başlangıcında sahip olmakla birlikte zaman içerisinde kaybettiği birliği birçok cihetle yeniden kazandırmakta, bir anlamda insanlığın vahdetini sağlamaktadır. Açıkça görünen o ki Kur’an, insanlık tarihini, insanlığın yerküredeki hayatını ve bu hayatta yaşadığı her şeyi peygamberlerin tebliğleri ile irtibatlı bir biçimde ele almamızı hedeflemektedir. Bu anlamı ile insanlık tarihi, peygamberler tarihidir. Bu perspektiften hareketle Müslüman tarihçiler, İslam tarihine dair ilk eserlerini siyer ve megazi alanında yazmış ancak daha sonraları siyer ve megazinin öncesine kısas-ı enbiyayı (peygamberler tarihi) sonrasına da genel İslam tarihini ekleyerek aynı zamanda insanlık tarihinin ilk örneklerini vermişlerdir. İnsanlık tarihinin bu yazım çeşidi, yaratılışa dayalı tarihyazımı olarak da ifade edilebilir. Bu tarih anlayışı reddi mümkün olmayacak şekilde Müslümanlar tarafından daha ilk dönemlerden itibaren Kur’an temelli olarak geliştirilmiştir. Buna göre insanlık tarihinin bilinmesi için peygamberler tarihinin de bilinmesi gerekmektedir. Müslümanlar mevzubahis ettiğimiz bu tarihi tasavvura dayalı olarak başlangıcından günümüze kadar tarih yazıcılığını gerçekleştirmiştir. İslâm tarih yazıcılığının başlangıcından günümüze bu sürecini üç dönem üzerinden takip edebiliriz: (1) Teşekkül Dönemi (7-10. yüzyıl), (2) Gelişim Dönemi (11-18. yüzyıl), (3) Daralma,

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı, abdulkadir.macit@kocaeli.edu.tr.

Dönüşüm ve Çeşitlenme Dönemi (19-20. yüzyıl).¹

Teşekkül Dönemi (7-10. Yüzyıl)

Müslümanlarda tarih yazıcılığının teşekkül döneminde tarih ilahi, tabii ve insani gerçekliğin oluşturduğu tecrübeler manzumesinin toplamı olarak kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde tarih yazıcılığının planı ve yöntemi ortaya konmuş ve İslam tarihçiliği kendine has metodu ile mebdei, mevzuu, mesâili ve amacı olan bir ilim dalı olarak tebellür etmiştir. Hatta bu dönemde tarih kitapları öyle çoğalmıştır ki genel ve hususi siyasi tarihlerin yanında tabakât, tercüme-i hal (biyografi), şehir ve bölge tarihleri gibi türler de ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Müslümanların özellikle genel tarih (dünya tarihi) yazma çabası günümüze kadar aksamadan devam etmiştir. Bu yazım geleneği günümüzde de tarih ilminin gayesiyle açık bir şekilde örtüşmektedir. Diğer taraftan İslam dünyasında bu dönemde; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatından, çeşitli monografilerden ve tarihî hikâyelerden oluşan geniş malzemenin terkibine dayanan gelişmiş bir tarih

yazıcılığının teşekkül ettiği görülmektedir. Dahası tarih yazıcılığının kısa sürede daha da gelişerek kendine has bir ilim dalı haline gelmesi, İslam coğrafyasında tarih ile ilgili eserlerin sayısının hızla artmasına sebep olmuştur. Netice itibarıyla 4./10. yüzyıla geldiğimizde İslam tarih yazıcılığı şu dört ana tür ile bir disiplin olarak teşekkülünü gerçekleştirmiştir: (1) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını ve savaşlarını konu edinen “siyer ve megazi”, (2) yaratılıştan müellifin zamanına kadar gelen “genel tarihler”, (3) kendilerine belli bir hanedanı ve hükümdarı konu edinen “hususî tarihler” ve (4) muayyen bir coğrafyanın veya şehrin tarihini anlatan “şehir/bölge tarihleri”.²

Gelişim Dönemi (11-18. Yüzyıl)

Üzerinde konuştuğumuz gelişim döneminde, ortaya çıkan tarih metodolojisi ve tarih düşüncesinin üzerinde sonraki dönemlerde önemli yenilikler ve kayda değer değişiklikler olsa da teşekkül dönemi plan ve yöntemi ile ayrı düşünülmesi mümkün olmayan kopmaz

¹ Abdulkadir Macit, “Müslümanlarda Tarih Yazıcılığının Teşekkül Dönemi (M. 7.-10. Yüzyıllar)”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 11/1 (Haziran 2024): 107-114.

² Osman Gazi Özgüdenli, “Orta Çağ İran Tarih Yazıcılığına Kısa Bir Bakış”, *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2020, s. 371-401. Kaynakların bu şekilde tasnif edilmesi bütünüyle yanlış değildir, ancak İslam tarihi kaynaklarına yönelik bu ve benzeri tasnifler başta bu alana yeni yönelenler olmak üzere araştırmacılar için bir ölçüde hatalı ve yanıltıcı olabilir. Bu nedenle alana dair

yapılacak çalışmalarda öncelikle kaynak türlerine dair yapılan genel-geçer tarif ve tasniflerin ötesine geçilmesi, her bir metin incelenerek kaynak türleri hakkında sağlam bir tasavvura erişilmesi gerekmektedir. Bugün akademik seviyede tarihyazımının önemli alanlarından birini teşkil eden şehir tarihi ya da biyografi yazımı gibi türlerin örneklerini İslam tarihyazım geleneği içinde aramak bir açıdan yapılması gereken bir akademik eylemdir (Harun Yılmaz, “Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları”, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya, Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 62-63).

ilişki sürdürülmüştür.³ Tarih yazıcılığının gelişim döneminde Müslümanlar, farklı havzalarda kurulan özellikle Osmanlı, Bâbürlü ve Safevî gibi üç büyük imparatorluk üzerinden var olan tarihi birikimi sadece dikkate almakla yetinmemiş ayrıca siyer ve megazi, genel, hususi ve şehir/bölge tarihleri, alt kategorileri ile tarihyazım birikimine önemli bir açılım sağlamıştır. Bu bağlamda birçok büyük tarihçi yetişmiş; onların genel, siyasî, idarî, kurumsal, mahallî-hususî tarih eserleri, şehir tarihleri, ansiklopediler, siyer ve biyografi sahasında telif ettiği eserleri daha sonra kendi alanlarında vazgeçilmez kaynaklar haline gelmiştir.

Burada, konumuza ışık tutması için örneklem olarak aldığımız dört havza ile ilgili şu kadarını söylememiz kâfidir: İran havzasında İslam tarih yazıcılığının gelişim döneminde Türk ve Moğol tarih yazıcılığı gündeme gelmiştir. Bu dönem Abbâsîlerin (750-1258) zayıfladığı, Moğollar tarafından 1258'de yıkıldığı ve özellikle İlhanlılar (1256-1353) ile Farsçanın ön plana çıktığı dönemdir. Neticede Arapçanın yanı sıra özellikle Farsça tarih yazıcılığının ikinci önemli lisanı haline gelmiştir. Diğer taraftan 16. yüzyıl başlarında Safevîlerin İran coğrafyasında siyasî istikrarı tesis etmesi, Şii tarihyazımı perspektifinden bir yükselişi sağlamıştır.⁴ Bahsettiğimiz bu yükseliş aynı

zamanda İran tarih yazıcılığında yeni bir dönemin başlangıcını da teşkil etmiş⁵; Safevîler sonrasında Afşarlılar (1736-1751) ve Zendler (1751-1794) tarafından da sürdürülmüştür.

Müslümanlar teşekkül devrinde Bizans Devleti üzerinden dolaylı olarak Balkanlar ile irtibat halinde olmuştur. Ancak havzaya İslam tarih yazıcılığının asıl etkisi ve katkısı, Müslümanların tarih yazıcılığında gelişimini sürdürdüğü 11.-18. asırlarda ortaya çıkmıştır. Gelişim döneminde Anadolu ve Rumeli havzasında Anadolu Selçukluları ve özellikle Osmanlılar sebebiyle Balkan coğrafyası bu dönemde tarih kaynakları bakımından dünyanın en şanslı bölgelerinden biri olmuştur. Bu dönemde havzaya özellikle Osmanlılar olarak siyasal hakimiyet de kuran Müslümanlar gelişimini tamamlamış ve önemli bir metodoloji geliştirmiş olan tarih yazıcılığını havzaya modellemiş ve havzanın tarihçilik alanındaki faaliyetlerine çağ atlatmıştır. Zira daha çok hususi tarihler türünde ya imparatorluk tarihi ya da imparatorlar tarihi anlatımına dayalı olan tarih yazıcılığı Müslümanların geliştirdiği metodoloji ve oluşturduğu model ile değişmiş ve gelişmiştir. Bu minvalde Osmanlı Türkçesi ile havzada büyük bir lisanî zenginlik oluşturulmuştur. O kadar ki İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nde

³ Abdülaziz ed-Dûrî, *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*, çev. Halil İbrahim Hançabav vd., İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2023, s. 50-51, 87-89.

⁴ Zohair Siamian Gorji, "İslamî Dönem İran Dünya Tarihi Yazıcılığında İran Kimliğinin Sürekliliği",

İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 431.

⁵ Özgüdenli, "Orta Çağ İran Tarih Yazıcılığı", s. 371-401.

bulunan 90 milyondan fazla belge ve yüz binlerce kayıt defterinin önemli bir kısmı Osmanlı dönemi Balkan tarihinin kaynaklarını meydana getirmiştir.⁶ Osmanlı imparatorluk kurumlarının ürettiği bu resmi dokümanlar yanında yüzlerce tarihçi ve onların kaleme aldığı kronikler ve diğer eserler de bölgenin tarihi açısından büyük bir gelişim sağlamıştır. Sözü ettiğimiz gelişim, fakat özellikle siyer ve megazi, genel, özel, şehir ve bölge tarihleri şeklinde dört ana tür üzerinden sağlanan çeşitliliği ve yönetimler ile tarihçiler arasında kurulan sıkı ilişkiyi hatırlatmamızda fayda bulunuyor. Netice itibarıyla Balkanlar tarihçiliği Müslümanların tarih yazıcılığındaki güçlü katkısı ve etkisi ile büyük bir gelişim göstermiştir. Dahası Balkanlarda oluşan bu gelişim Avrupa’da oluşan modern tarihçiliğin çok önemli bir zeminini oluşturmuştur.

Hint Alt Kıtası’nın tarih yazıcılığında ise Müslümanların hakimiyet kurdukları döneme dikkatlerimizi çevirdiğimizde gayet açık fark edileceği üzere Müslümanların tarih yazıcılığı hususunda gerek muhteva gerek tür gerekse de usûl itibarıyla Hint Alt Kıtası için çok önemli katkılar sunmuş olduklarını görürüz. Bu bağlamda zihniyet olarak mitolojik tarih anlatısından gerçekçiliğe, sözlü anlatımdan

yazılı literatüre, zamanın kötüye gitmesi ve bozulmaya dayalı anlayıştan hayatta gelişimlerin ve ilerlemelerin de olduğuna, manzum yazımdan mensur yazıma ve kaynak anlayışında çeşitliliğe kadar pek çok hususta tarih yazıcılığında dönüşüm ve gelişim sağlamışlardır. Bizim tetkikimiz çerçevesinde Hint Alt Kıtası’nda İslam tarih yazıcılığının başlangıcını, bölgede Türk hâkimiyetinin başladığı 13. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Hatta ilk tarih kaynağı Sind havzasında yazılan *Fütûhu’l-Hind ve Sind*’dir, ancak tarih yazıcılığı geleneğinin gerçek manada Delhi Sultanlığı (1206-1526) döneminde başladığı kabul edilmiştir. Hint Alt Kıtası’nda tarih yazıcılığının Bâbürlülerle zirveye ulaştığı görülmüştür. Özellikle Ekber Şah (1556-1605) döneminden itibaren resmî tarihçiler, dönemin tarihlerini yazarak günümüze kadar ulaştırmışlardır. Bu sayede Bâbürlüler devri Hint Alt Kıtası’nda sadece tarihsel literatürde değil aynı zamanda tarihyazım geleneklerinde de kesin bir ilerleme kaydedilmiştir.⁷ Hint Alt Kıtası’nda Bâbürlülerin yanı sıra Keşmir bölgesinin sakinleri, Güney Hindistan’ın ilk bağımsız Müslüman sultanlığı olan Behmenîler (1347-1527), Âdilşâhîler (1489-1685), Kutubşâhîler

⁶ Mehmet Hacısalıhoğlu, “Osmanische Quellen zur Balkangeschichte. Eine Übersicht über die Bestände des Zentralarchivs in Istanbul und weiterer osmanischer Archive”, *Südosteuropa von der vormodernen Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, ed. Clewing, K., Schmitt, O. J. München: R. Oldenbourg Verlag, 2005, s. 35-85.

⁷ Hüsne Hilal Şahin, “Hindistan ve Bâbürlüler Döneminde (Bâbü Şah (1526-1530) ve Hümâyûn Şah (1508-1556)) Tarih Kaynakları ve Tarihyazıcılığı”, *Hint Alt Kıtası’nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, Hasan Asadi, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 224.

(1512-1686) ve Âsafcâhîler Haydarâbâd Nizamlığı (1724-1947) da tarih yazıcılığına bu dönemde önemli katkılar sunmuştur.

Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme Dönemi (19-20. Yüzyıl)

Avrupa'nın 18. asırda ortaya çıkan modernite düşüncesi ile insanın nübüvvet ve yaratıcı ile bağını kopardığı, bunları hayattan dışladığı, neticede ateizm ve deizm düşüncesine maruz kaldığı, dahası bunlara dayalı olarak da peygamberin ve yaratıcının etkisi olmadan bir insanlık tarihi kurgulama noktasına geldiği malumdur. Bu kurgunun meydana gelmesinde 19. asır önemlidir. Bu asırda Allah merkezli bir hayat tasavvurunun yerine insan merkezli bir hayat tasavvurunun (hümanizm) yerleştirilmesi; bilginin güvenilir olup olmadığını test eden vahyin ve metafizik bilginin yerine bilimin (deneyin ve ispatın), insan aklının ve tecrübesinin konulması (bilimsellik, rasyonalite, pozitivizm); her meselenin şimdi ve dünyada mükâfatının verilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle ahiret hayatının inkâr edildiği bir anlayışın (sekülerizm) tesis edilmesi ve bilim, teknik ve teknoloji ile insanlığın önünde duran Avrupalı sayesinde insanlığın her gün daha da ileriye gittiğinin (ilerlemecilik) kabul edilmesi anlayışı hâkim olmuştur. Bu düşüncelere dayalı olarak modern tarih, peygamberlik bilgisinin bugünkü teknik ve ileri bilgilere sahip olmadığından hareketle tarihte geride kalmış,

değersiz bir hâl almış olduğunu iddia etmiştir. Mezkûr iddianın muhtemelen bıraktığı en tahrip edici tesir, 19. asrın sonunda insanlığın dünyadaki her şeyini Tanrısız yarattığı hatta insanlığın Tanrıyı yarattığı fikrinin ve bu durumun beraberinde tarihte Tanrısız bir insanlık sürecinin yazımının ortaya çıkmış olmasıdır. Daha önce kutsal kitaplarda peygamberlik takip edilerek Hz. Âdem'in ilk insan ve peygamber olarak yaratılışı üzerinden anlatılan tarihyazımında artık yaratılışa dayalı bir usul ve peygamberlerin de özne olduğu bir beşeriyet tarihi yazımı söz konusu edilmemeye başlanmıştır. Sözümleri ettiğimiz modern düşüncenin yön tayin edici etkisiyle insanlık tarihi, başlangıcından günümüze kadar arz üzerinde sadece insanoğlunun özellikle de tarihin merkezinde olan Batılı insanın yapıp etmeleri ile husule gelecek şekilde kurgulanmış ve peygambersiz okunur hâle gelmiştir. Tabii olarak bu kurguya yaslanan modern tarihyazım anlayışı Batılı yeni-insanın seçkinciliğine ve üstünlüğüne dayalı, bilgi kaynağı olarak sadece insan aklını dikkate alan, dünya merkezli, coğrafi olarak Batıyı merkeze alan ve insanlık tarihinde Yunan'dan Roma'ya, Roma'dan Avrupa toplumlarına bir gelişimin ve ilerlemenin olduğu şeklinde organize edilmiştir. Bu tarihyazımında Batı dışı toplumlar tarihin dışına itilmekle kalmamış aynı zamanda kendilerine kurgusal bir tarih dikte edilmiştir. Buna göre Batı dışı toplumlar Batı'nın merkez ve ileri konumu karşısında

sadece son asırlarda değil tüm tarih boyunca çevrede ve geride bırakılmıştır.

Bu yazım tarzı fark edileceği üzere İslâm'ın insanlık tarihi tasavvuruna yönelik gerçekleşen çok büyük bir tahrifatı da içermektedir. Bu tahrifat 19. ve 20. yüzyılda ilkin *daralma* şeklinde ifade ettiğimiz imparatorluklardan ulus devletlere geçişin de yansıması olarak evrensel tarihyazımından ulus devlet tarihyazımına geçişte yaşanmıştır. Diğer taraftan 19. ve 20. yüzyıldaki tahrifatın diğer bir yansıması olan *dönüşüm*, İslâm'ın tarihyazım tasavvurunda yaratılışın yerine insan türünün evrimi, sekülerizmin etkisiyle ahiret hayatının (uzak tarih) iptali veya ihmal edilebilirliği ile hayatın sadece dünya cihetine (yakın tarih) odaklanma şeklinde kendisini hissettirmiştir. Dönüşümün kendisini hissettirdiği diğer bir durum ise şudur: Müslümanlar daha önce Hz. Muhammed öncesi ve sonrası şeklinde bir tarih dönemlendirmesi yaparken bu dönemde ilk çağ, orta çağ ve modern çağ şeklinde bir kurgu ve inşa ile muhatap olmuştur. Müslümanlarda tarih ilahi, tabii ve insani gerçeklik dikkate alınarak nübüvvet merkezli anlatılırken bu dönemde dünya hayatında yalnızca Batılı insanı merkeze koyarak onun yapıp etmelerini dikkate alan ve Allah'ı ve peygamberliği tarihin aktörleri olarak görmeyip bunları tarihin dışına iten, tarihi sadece insan merkezci olarak yeniden yazan daha ileri bir dönüşüm yaşanmıştır.

İstesek de reddi mümkün olmayan bir gerçek var ki o da modern tarih aslında İslâm'ın tarihyazım anlayışına 19. ve 20. yüzyılda büyük bir meydan okumayı içermektedir. Doğrudan belirtmek gerekirse İslâm'ın inanç manzumesi ve kıymetler dünyasına dayalı geliştirdiği tarihyazım türleri olan siyer ve megaziyi itibarsızlaştırmayı, genel tarih (insanlık tarihi) teklifini gündemden düşürmeyi, hususi tarihleri sadece kendi dönemlendirmesi içinde anlamayı, şehir ve bölge tarihlerini de Avrupa kıtası merkezliğinde hesaba katmayı hedeflemektedir. Açıkça görünen o ki; 19. yüzyıl, bir bakıma 18. yüzyıldaki Fransız İhtilali ile başlayan toplumsal ve siyasal geçişlere damgasını vuran ve ilk bakışta kenarda durup Avrupa'nın önde gelen siyasi güçleri arasındaki siyasi ve askeri çatışmalara karışmayan Osmanlı, Babürlü ve Safevi gibi devletler için de önemli dönüşümler ve olaylar getiren bir dönem olmuştur. Bu temel değişikliklerin hepsi 18. yüzyılda başlamış ve yavaş yavaş mezkûr devletlere doğru yol almıştır. Batı Avrupa devletlerinin oluşum süreçlerindeki yüz yılı aşan devrimler, yönetimle iştigal eden yeni seçkinlerin doğuşu, toplumsal dönüşümler ve bütün bu olaylarla süregelen değişimler Müslüman toplumlarda yankısını bulmuş ve sınırları içinde yaşayan

nüfusları derinden etkilemiştir.⁸ Neticede Müslümanlarda tarih yazıcılığı 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Değişimin en önemli sebebi bu dönemdeki siyasî, idarî, içtimaî ve kültürel gelişmelerin doğurduğu geleneksel yapıdaki değişimler ve özellikle Batı tarzı ıslahatların doğurduğu Batılı devletlerin işgal, tahakküm ve iç işlerine müdahil olmasıdır. Mezkûr asırda ayrıca Müslüman toplumlardaki devletlerin ve tarihyazımlarının ulusalcılık üzerinde bir kimlik inşası gerçekleştirilmiştir. Dahası yeni tarihyazımında ulusalcılığın yanı sıra batıcılık da çok önemli bir etken olmuştur.

Mısır Tarihçiliğinde Modern Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme

Mısır tarihçiliğinde modern daralmanın ve dönüşümün en önemli sebebi özellikle Fransız işgali ile başlayan Batı işgal ve tahakkümüdür. Bu süreçte Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi (1805-1848), modern okulların açıldığı, Batı Avrupa ülkelerine öğrencilerin gönderildiği, matbaanın kurulduğu, çevirilerin yapıldığı bir sürece öncülük etmiştir. Bu yüzyıl boyunca müşahade edilen gelişmeler ve Batı ile yaşanan etkileşimler Mısır tarihyazım geleneği üzerinde daralma, dönüşüm ve çeşitlenme gibi birtakım

önemli etkiler bırakmıştır. Bunların başında gelen en büyük dönüşüm, tarihî ve coğrafi anlatının merkezinin değişiminde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan bazı ufak istisnalarla birlikte İslâm-Osmanlı bağlamındaki anlatıların kendilerine yeni merkezler oluşturması da söz konusu olmuştur. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında üretilen metinlerin tamamında anlam dünyasının ve anlatıların merkezine Kavalalı ve ardından kendi sülalesinden yönetime gelenler yerleşmiştir. Kavalalı'yı mutlak ve olumlu bir tarihî gerçeklik olarak kabul eden bu yazım geleneği “Recebî Ekolu” olarak isimlendirilmiştir.⁹ Bu ekol ile yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Mısır'daki entelektüel durumun artık epeyce değiştiği görülmektedir. Mezkûr değişimde ilk kez 1835'te kurulan Diller Okulu (Medresetü'l-Elsün) ile daha öncesinde başlayan öğrenci gönderimi ve tercüme faaliyetleri dikkat çekmektedir.¹⁰ Diğer taraftan 1828'den itibaren neşir hayatına katılan *Vakâyi-i Mısriyye* ve devamında çıkan dergilerle birlikte tarihçilik sahasında yazılanlar okuyucu kitlesine ulaşmada yeni mecra ve kanallar bulmuştur. Bu bağlamda Kahire'de, Mısır tarih kaynakları açısından vazgeçilmez eserleri barındıran günümüzdeki Millî Kütüphane'nin nüvesi olan ve 1870'te

⁸ R. Mantran (ed), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1989, s. 439-460.

⁹ Halil İbrahim Erol, “Uzun Mısır Yüzyılı'nın Tarihini Yazmak: XIX. Yüzyıl Mısır Tarihinde Kaynak Olarak Kronikler”, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*,

ed. Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya, Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 258.

¹⁰ Halil İbrahim Erol, “1798-1850 Arası Mısır'da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7/2 (2020): 185-199.

Dârü'l-Kütübi'l-Hidviyye'nin, bir sonraki yıl ise *Dârü'l-Ulûm*'un kurulmasıyla bu çatılar altında kitaplar ve yazmalar toplanmaya başlamıştır.¹¹

Başta Rifâa Tahtâvî olmak üzere yetişen ilim adamlarının ilgisinin kadim dönem Mısır tarihi araştırmalarını da kapsayacak şekilde geliştiği görülmektedir. Nitekim sahadaki arkeolojik araştırmalar ve Mısıroloji alanındaki buluş ve gelişmeler Mısırlı tarihçilerin eserleri arasında yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla Firavunlar dönemi Mısırı ile alakalı dönemin tarihyazımında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 18 Aralık 1881 tarihinde 12 kişiden müteşekkil *Hıfzu'l-Âsârî'l-Kadîme el-Mısıriyye* adıyla bir komisyon kurulmuştur.¹² Bu komisyonun kurulmasında Mısır'ın kültürel ve tarihî bağlarında İslam Medeniyeti'ne dair olan birikimi yok sayıp onu atlayarak daha önceki arkaik dönemlere geçme noktasında bilinçli bir tasavvur vardır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılılaşma ve uluslaşma hareketlerinin de etkisiyle Osmanlı ve öncesindeki İslamî döneme dair birikimi bir çırpıda silip atmak yahut en azından kötülemek

önemli bir entelektüel tavır olarak belirmiştir. Mısır'ın kadim tarihi, arkeolojik çalışmalar ve Firavunlara olan vurgunun, Mısır'ın tüm Arap dünyasının kültür ve medeniyetinin, dil alanındaki gelişmelerinin atası olduğu şeklindeki söylemlerin tamamının arkasında bu ideolojik yaklaşım büyük bir etki meydana getirmiştir.¹³

Üzerinde durduğumuz dönemde Corci Zeydân, Mısırlı öğrencilere yönelik yazılan ve okullarda ders kitabı olarak kullanılan *Târîhu Mısır el-Hadîs me'a Fezleke fî Târîhi Mısır el-Kadîm* isimli kitabının ilk cildinde Firavunlar döneminden itibaren Mısır tarihini ele almıştır. Zeydân kitabında “geri kalmış” Osmanlı yönetimini Kavalalı dönemindeki yaşanan canlanmayla karşılaştırmıştır.¹⁴ Mikhâil Şârûbîm de *el-Kâfî fî't-Târîhi Mısır el-Kadîm ve'l-Hadîs* isimli eserinin birinci cildine Hz. Nuh ile başlamış ve orada kadim Mısır dönemine odaklanmıştır.¹⁵ Daha açık ifade etmek gerekirse MÖ 4050 senesi ile MS 640 senesi arasını, yani Mısır'ın İslâm öncesi tarihini ele almıştır.¹⁶ Bir taraftan Cebertî ve Şârûbîm'in kullandıkları vekayinâme formu, diğer taraftan Ali Mübârek'in ansiklopedik bir

¹¹ Kurulan diğer kütüphaneler için ayrıca bk. Jack A. Crabbs, Jr., *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt: A Study in National Transformation*, Cairo: American University in Cairo Press, 1984, s. 99-100.

¹² Cemaleddin Şeyyâl, *et-Târîh ve'l-Müerrihûn fî Mısır fî'l-Karn et-Tâsi Aşer*, Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısıriyye, 1958, s. 151.

¹³ Bahsettiğimiz etki ile yazılan kitapların en güzel örneklerden birini Cevâd Ali'nin *Mufasssal* adlı eseri temsil etmektedir. Bunun için bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*

fî târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm, 9 cilt, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1971.

¹⁴ Thomas Philipp, *Ğurğî Zaidân: His Life and Thought*, Beyrut: Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1979, s. 224; Yoav Di-Capua, “‘Jabarti of the 20th Century’: The National Epic of ‘Abd Al-Rahman Al-Rafi’i and Other Egyptian Histories”, *International Journal of Middle East Studies*, 36/3 (2004): 431.

¹⁵ Erol, “Uzun Mısır Yüzyılı”, s. 251.

¹⁶ Mikhâil Şârûbîm, *el-Kâfî fî't-Târîhi Mısır el-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire: Mektebetü Medbuli, 2004, 1/15-16.

eser olan *el-Hıtat*'ı, Zeydân'ın tarihi romanları ve Mustafa Kâmil'in ulusal anlatıları, dinamik bir yerel pratiğin varlığını ortaya koymaktadır.¹⁷

Söz konusu ettiğimiz bu isimlerin oluşturduğu gelenekler, Mısır'da 19. yüzyılda kurulan kültürel ve bürokratik devlet yapılarının aldığı ve uyarladığı Avrupa ilim pratiğinden etkilenmiştir. Milli Kütüphane'nin ve Dârü'l-Ulûm'un kurulması, devletin, tarih eğitimi de veren resmî eğitim sistemine göre öğrenci yetiştiren bir kurum vazifesi görmesini beraberinde getirmiştir.¹⁸ 1880'de kurulan Yüksek Öğretmen Koleji, Avrupa modelini örnek almış ve orta dereceli okul mezunları için iki yıllık ek bir eğitim programı sunmuştur. İlk profesyonel tarihçilerin bazıları da bu kurumdan mezun olmuştur.¹⁹ Bunlar arasında ifade edebileceğimiz tarihçiler Muhammed Şefik Gurbal, Muhammed Rifat, Muhammed Sabri ve Ahmed İzzet Abdülkerim'dir.

Mısır'da sömürge sonrası bağımsız “modern ulus devletin” kuruluşunu 1952 askerî darbesi sonrasına yerleştirebiliriz. 1950'li yıllardaki bütün devletleştirme ve kamulaştırma çabalarını bu çerçevede anlamak gerekmektedir. Başta Süveyş Kanalı olmak üzere çok sayıda özel kurum ve işletmenin

devletleştirilmesine paralel olarak özerk/yarı özerk bir yapıya sahip olan üniversitelerin de devletleştirilmesi beraberinde “yeni bir insan tipi” ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. O güne kadar çoğunluğu Osmanlı geçmişine bağlı insanların çocukları ve torunlarından oluşan “Mısır halkının” yeni bir “Mısır ulusu” kimliği altında toplanması gerekmiştir. Bu konuda devlet ve devlet aktörleri farklı ulusal tarih yorumları meydana getirme ve bunların propagandasını yapma yarışında kilit rol oynamıştır. Kral I. Fuad dönemi (1922-1936), kendisinin ve Kavalalı hanedanının konumuna arka çıkan tarihî çalışmaları desteklemek için gayretkeş memurlar ile yabancı ilim adamlarının hizmetlerinden ve ilmî toplulukların prestijinden faydalanmıştır.²⁰ 1952'de monarşinin alaşağı edilmesiyle ihtilalci Mısır hükümeti, tarihi kendi meşruiyetini pekiştirmede bir araç olarak kullanmanın yollarını aramıştır. 1953'te Cemal Abdunnasır (1919-1970), devlet mekanizması için sosyalist bir çerçevenin benimsenmesinden sonra buna uygun “yeni bir tarih kurgusuna” ihtiyaç duymuştur. Bu maksatla 1954'te *Felsefetü's-Sevre* (*Devrimin Felsefesi*) adlı bir kitap yayımlamış ve tarihçilere hem 23 Temmuz Devrimi'ni (1952) araştırma çağrısında

¹⁷ Gamal ed-Din el-Shayyal, *A History of Egyptian Historiography in the Nineteenth Century*, İskenderiye: Alexandria University Press, 1962.

¹⁸ Hilary Kalmbach, “Training Teachers How to Teach: Transnational Exchange and the Introduction of Social-Scientific Pedagogy in 1890s Egypt”, *The Long 1890s in Egypt: Colonial Quiescence, Subterranean Resistance*,

ed. Marilyn Booth ve Anthony Gorman, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014, s. 87-116.

¹⁹ Anthony Gorman, *Historians, State and Politics in Twentieth Century Egypt, Contesting the Nation*, London-New York: Routledgecurzon, 2003, s. 49.

²⁰ Hilal Görgün, *Modern Arap Tarihyazını: Tarihçiler ve Problemler*, İstanbul: Tirekitap, 2023, s. 140-141.

bulunmuş hem de “yeni bir tarih inşasıyla” “yeni bir ulus” oluşturma vazifesi yüklemiştir.²¹ Bu konu 1962’deki Ulusal Sözleşme’de (el-Mîsâku’l-Vatanî) kapsamlı olarak ele alınmış ve bütün Arap coğrafyasını kapsayıcı bir “sosyalist Arap ulusu” inşası için gerekli adımların atılması kararlaştırılmıştır.²²

Söz konusu ettiğimiz bu hususların ışığında bugün esas sorun ulus tarih merkezli yaklaşımların asıl itibarıyla İslam toplumlarında önceki tecrübe ve birikimleri iptal eden, hatta yok sayan ve tarihsel sürekliliği görmemizi engelleyen önemli tehdit unsurları barındırmasıdır. Mısır tarih yazıcılığını oluşturma adı altında modern dönemde ortaya konan mezkûr yaklaşımlar, devletin resmî tarih yazımı ile kaleme aldırıldığı ve okullarında okuttuğu tarih kitapları da Mısır halkının öncelikle kendi tarihsel sürekliliği ile bağlarını kopartmıştır. Diğer taraftan Mısır halkının diğer İslam toplumları ile etkileşimini kesmiş ve kendilerine dair kimlik bilincinin gelişiminde köksüz, kendine güveni olmayan, Batı yahut Batı’nın onlara sunduğu kendi kimliklerine dair bir tasavvur olmadan düşünemeyen ve kendilerini tanımlayamayan bireysel ve toplumsal kimlik sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır. Halbuki Mısır’ın modern öncesi dönemi, tarih ve medeniyet açısından daha büyük bir birikimi ve kapsayıcılığı

barındırmaktadır. Millî devlet anlayışıyla tecrübe edindiği son yüzyıldaki tablosu ise hem siyasî hem iktisadî hem de entelektüel açıdan problemli bir pratiği yansıtmaktadır.

İran Tarihçiliğinde Modern Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme

İran’da Kaçarlar idaresinin ikinci yarısına kadar devam eden klasik tarih yazıcılığı, bu dönemden sonra değişmeye başlamıştır. İngiltere’nin ve Rusya’nın İran’ın iç işlerine müdahil olmasının ardından devlette meşrutiyet süreci yaşanmıştır. Bu atmosfer içinde Kaçarlar döneminde (1796-1925) kaleme alınan eserler arasında; Ali Kuli Mirza’nın *İksirü’t-tevârih*, Takî Sarevî’nin *Târih-i Muhammedî*, Cihangir Mirza’nın *Târih-i Nev*, Ferhad Mirza’nın *Câm-ı Cem*, Mesud Mirza’nın *Târih-i Sergûzeşt-i Mes’ûdî*, Mervezî’nin *Târih-i Cihân Ârâ*, Abdurrezzak Meftûn Dınbilî’nin *Muâsır-ı Sultâniye*, Mirza Muhammed Taki Sipihî’nin *Nasîhü’t-tevârih*, Muhammed Hasan Han’ın *Miratü’l-buldân-ı Nâsirî*, Abbas Mirza Mülkara’nın *Şerh-i Hâl-ı Abbas Mirza Mülkarâ*, Hasan Hüseyini Fesâî’nin *Târih-i Farsnâme-i Nâsirî*, Nâdir Mirza’nın *Târih ve Coğrafyâ-yı Darü’s-saltana-yı Tebriz*, Hacı Mirza Yahya Devletâbâdî’nin *Hayat-ı Yahya*, Kirmânî’nin *Târih-i Bîdari-i İraniyân*, Muhammed Cafer

²¹ Görgün, *Modern Arap Tarihyazımı*, s. 148-151.

²² Anthony Gorman, “Geçmiş Çerçevelemek: Tarihçi, Devlet ve Toplum”, *Mısır’da Tarih Kaynakları ve*

Tarihyazımı, ed. Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya, Abdulkadir Macit, çev. Ayhan Koçkaya, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 274.

Hüseyni Hurmucî'nin *Hakâikü'l-ahbâr-ı Nâsirî*, Rıza Kulî Han Hidayet'in *Ravzatü's-safâ-yı Nâsirî* ve Mehdi Melikzâde'nin *Târih-i İnkılâb-ı Meşrutîyet-i İran* yer almaktadır.²³

Kaçarlar sonrasında Pehlevîler dönemi (1925-1979), devletin ve tarihyazımının ulusalcılık üzerinde bir kimlik inşasının gerçekleştirildiği dönem olmuştur. İran'da yeni tarihyazımının teşekkülü ulusalcılığın nüfuz ve yaygınlık kazanmasıyla eş zamanlıdır. Böylece, yeni dönemde ve devlet-millet düşüncesinin ortaya çıkmasıyla tarihyazımı, modern devletlerin siyasî, kültürel ve toplumsal temellerini güçlendirme işlevi görmüştür. Diğer taraftan Pehlevî döneminde İran'da toplumsal ilerleme ve değişme konusundaki egemen paradigma 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da hâkim olan büyük ilerleme ve gelişme anlatısına dayanmıştır. Bu dönemde yeni tarihyazımının ulusalcılığın yanı sıra bir başka yönünün de Batıcılık olduğunu önceki satırlarda belirtmiştik. Milliyetçi tarihyazımı, İran kimliğini yeniden ele alırken “Batı övgüsü ve Arap karşıtlığı” şeklinde iki olgu²⁴ ve Farsça, Aryan ırkı, vatanseverlik, kraliyetçilik (şâh-perestî) ve ortak geçmiş gibi kimlik inşasının asli unsurları üzerine kurulmuştur.²⁵ Bütün bu

süreç, nihayetinde İran'ın antik kültürünün ve medeniyetinin yok olmasından Arapları ve İslam dinini sorumlu tutan bir yaklaşımla Mirza Fethali Ahunzâde ile başlamış ve sonraki yıllarda özellikle Ahmed Kesrevî, Hasan Pirniya ve Pûrdavud gibi tarihçilerle Pehlevî Devleti'nin önemli bir söylemine dönüşmüştür.²⁶ Nihayetinde Pehlevî Devleti, gerçek veya hayalî geçmişe atıfta bulunarak ve gerçek veya sahte bir soyla bağlantı kurarak²⁷ geleneksel meşruiyete dayanan Kaçarların aksine milliyetçilik ve modernleşmeden, en önemli meşruiyet kaynakları olarak yararlanmıştır. Bu bağlamda İran milliyetçi tarihyazımı kanalıyla antik tarih ve Zerdüş dönemi sürekli olarak idealleştirilmiştir. Buna göre İran'ın antik tarihi bir trajedi olarak nitelendirilmiş ve Müslümanların fethiyle bu parlak dönemi İran'ın gerileme dönemi takip etmiştir. Bu yolla, Araplar ve Türkler İran kimliği için tehlike olarak görülmeye başlanmıştır.²⁸

İran İslam Cumhuriyeti, 1979 Devrimi'nden itibaren Pehlevî dönemine her yönüyle karşıt bir resmî tarihyazımı inşa etmiştir. Süreç içinde “İmam'ın çizgisinde” yani Ayetullah Humeynî taraftarı olan tarihçilerce ortaya konan tarih

²³ Yılmaz Karadeniz, “Kaçar Dönemi (1795-1925) Tarih Kaynakları”, *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 327-348.

²⁴ Reza Bigdelo, “Milliyetçi Tarihyazımı ve Modern İran Devletinin Oluşumu”, *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz,

Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 478-482.

²⁵ Touraj Atabaki, *Historiography and Crafting Iranian National Identity*, Londra: I. B. Tauris, 2009, s. 113-114.

²⁶ Mirza Fethiali Ahunzade, *Elifba-yı Cedid ve Mektubat*, haz. Hamid Muhammedzade, Tebriz: İhya, 1357, s. 206.

²⁷ Atabaki *Historiography*, s. 1.

²⁸ Bigdelo, “Milliyetçi Tarihyazımı”, s. 485.

yaklaşımı ile bunun karşısında bulunan rejim muhalifi kesimlerin anlatısından bir ikilik ortaya çıkmıştır.²⁹ Buna rağmen devrimle meydana gelen yeni İran tarihyazımı, ulusalcı söylemin güçlü bir şekilde etkisi altında gelişmiştir. 1979'dan sonra “kadim İran” düşüncesi İslam Cumhuriyeti döneminde varlığını korusa da Humeynî ve taraftarlarının Şiîlik üzerinden sahip oldukları net bir geçmiş düşüncesi, yalnızca siyasete değil tarihe bakışlarını da etkilemiştir. Bu etkide mezkûr dönemde üç ana akım baskın olmuştur. Bunlardan birincisi Sol/Marksist, ikincisi milliyetçi tarihyazımıdır.³⁰ Üçüncüsü ve devrimle beraber ortaya çıkan ana akım ise İslamcı ya da İslamî tarihyazımı akımıdır. Bu akım, İslamî yönetimin arka çıkmasıyla büyük oranda resmî tarih olan tarihyazımını yerleştirip geliştirmiş ve bu akıma bağlı tarihçiler İslam Devrimi'ne münfer olan siyasî, toplumsal ve kültürel değişimleri kendi ideolojik fikir ve anlayışları temelinde inceleyip açıklamaya çalışmıştır.³¹ İslamcı tarihçiler arasında Seyyid Hamid Ruhani, Celaleddin Medeni, Celaleddin Farsi, Cafer Şehidi, Ali Ekber Feyyaz, İmadüddin Baki, Hüccetü'l İslam Ali Devvânî,

Resul Caferiyân ve Ruhullah Hüseyiniân zikredilebilir.³²

Hint Alt Kıtası Tarihçiliğinde Modern Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme

18. yüzyılın ikinci yarısında Hint Alt Kıtası'nda mühim siyasî ve askerî gelişmeler yaşanırken henüz kapsamlı bir İngilizce kıta tarihi yazılmamıştır. Bu dönemde bölgesel tarihler kaleme alanlar veya Bâbürlü sultanlarının hayatlarını İngiliz kamuoyuna yansıtanlar sık sık bu ihtiyacı dile getirmişlerdir. Bu ihtiyaç ve Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgedeki çıkarları ve faaliyetleri çerçevesinde başlayan ve daha sonra genişleme siyaseti neticesinde artan çalışmalar sömürge idaresinin hizmetine sunulmuştur. İngilizler kendilerinden önceki hanedanların tarihini ilk kez bir bütün olarak yazmaya Alexander Dow'un 1768'de yayımladığı *The History of Hindostan* adlı Hindistan tarihiyle başlamış ve Britanya Hindistanı'nın tarihini inşa etmeye girişmişlerdir. Dow'un Hint Alt Kıtası'nın tarihiyle alakalı ortaya koyduğu anlatının en önemli unsuru Hinduların yerliler yani Hint coğrafyasının sahibi, Müslümanların ise bu toprakların “yabancı istilacılar”ı olmasıdır.³³

²⁹ Serhan Afacan, “Pehlevi Dönemi (1925-1979) Kaynakları: Arşivler ve Kurumlar”, *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 349-350.

³⁰ Zienab Ahmadvand, “Devrim Sonrası İran'ında Tarihçilik Akımları”, *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz,

Abdulkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 494-496.

³¹ Alireza Javadzadeh, “Hüviyet-i Milli ve Cereyan-i İnkilab-i İslamî”, *Marifet-i Siyasi*, 2/2 (1389/2011): 165.

³² Ahmadvand, “Devrim Sonrası İran”, s. 504-505.

³³ Manan Ahmed Asif, *The Loos of Hindustan the Invention of India*, Cambridge and London: Harvard University Press, 2020, s. 192.

Dow sonrasında William Jones *The History of British India* adlı kitabında bir “Altın Çağ” anlatısı geliştirmiştir. Anlatıda Müslüman istilacıların beş bin yıllık altın çağa darbe vurduklarını iddia etmiştir.³⁴ 1817’de James Mill’in yayımladığı *The History of British India* adlı eser “istilacı Müslüman” imajına katkı sağlamış ve Hindistan tarihini sırasıyla “Antik Hindu”, “Müslüman Orta Çağ” ve “Modern Britanya Dönemi” şeklinde dönemlendirmiştir. Mill, Hindistan’ı etkin bir sömürge olarak kullanmak isteyen İngiliz projesine hizmet eden bu yaklaşımıyla Hinduları ve Müslümanları geçmişte birbirlerinden ayırmış ve söz konusu iki grubun tarihte sürekli olarak birbirleriyle çatıştıklarını iddia etmiştir.³⁵ Hint Alt Kıtası tarih yazımında son ve en büyük tahrifatı ise Henry Miers Elliot yapmıştır. *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period* adlı eseriyle Elliot, takriben bin yıllık Müslüman hâkimiyetini “karanlık çağ” olarak nitelendirmiş, Müslüman hükümdarların “tapınak yıkıcı istilacılar” ve “zalim ve despot” yöneticiler olduğu fikrini güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Bu sayede Elliot, Mill’in ortaya koyduğu dönemlendirme anlayışını devam ettirmiş ve Müslüman hâkimiyetini Hindu ve

Müslümanların çatıştığı bir süreç olarak değerlendirmiştir.³⁶

Yukarıda dile getirildiği üzere İngilizlerin politik sömürgeciliği, Doğu Hindistan Şirketi’nin imparatorluk inşasıyla da bağlantılı olarak yeni ve manipülatif bir tarih yazımı sürecini başlatmıştır. Eğer muhakkak söylemek gerekirse bu süreç, yalnızca fethedilenlerin tarihinin fethedenler tarafından yazıldığı şeklinde olmamıştır. Aynı zamanda fethedilenin kendi tarih geleneğinin önce fetheden tarafından baskılandığı sonra da yalnızca muzafferin sürdürebileceği bir okumaya dönüştürülerek kendine mal edilmesi şeklinde husule gelmiştir. Diğer bir ifadeyle bu süreç yerli hafızayı silmekten çok, bunu Avrupa çerçevesine oturtmaya ve dolayısıyla da Hristiyan tarihi içine “sürüklemeye” çalışmak şeklinde gerçekleşmiştir. Bahusus sürecin ana temasının, Hint Alt Kıtası’nı Britanya İmparatorluğu’na dahil etmenin uygunluğu ve faydalarını teşvik olduğunu belirtmemiz izahtan varestedir. O yüzden bahsi geçen isimlerin yayımladıkları tarihlerin tesiri kendi dönemleriyle sınırlı kalmamıştır. 1947’de Hindistan ve Pakistan ulus devletlerinin ortaya çıkışı öncesinde başlayan ve bölünmeden günümüze kadar devam eden tartışmalarda sömürge tarihçilerinin izleri net

³⁴ Barbara D. Metcalf - Thomas R. Metcalf, *Modern Hindistan’ın Kısa Tarihi*, çev. Zeynep Hale Akman, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018, s. 78.

³⁵ Audrey Truschke, “Decolonizing”, *Indians Through Hindutva Ideological Control* (Erişim: 8 Temmuz 2024).

³⁶ Mahmut Cihat İzgi, “Britanya Hindistanı’nı Yaratmak: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Hizmetkarları ve Hint Alt Kıtası’nda Tarih yazımı”, *Hint Alt Kıtası’nda Tarih Kaynakları ve Tarih yazımı*, ed. Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, Hasan Asadi, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 483-501.

bir şekilde hissedilmiştir. Günümüzde hâlâ sömürge dönemine ait telif eserler ve tercümeleler kullanılmakta ve Mill'in dönemlendirme anlayışı varlığını korumaktadır. Bilhassa Bağımsız Hindistan'da Müslüman karşıtı Hindu aşırı sağ siyasetin temel enstrümanlarından biri haline gelen bu tarihyazımı, Bâbürlüleri ve Müslüman sultanları istilacılar olarak sunmaya devam etmektedir.³⁷ Dahası günümüzde Pakistan ve Bangladeş de devlet yönetimini geniş ölçüde İngiliz sistemine dayalı olarak geliştirmiştir. Tüm bu menfi unsurlara rağmen sömürge tarihçilerinin ortaya attıkları iddiaların ve yaklaşımların doğru olmadığını ifade eden tarihçilerin çalışmaları da günden güne artmaktadır.³⁸

Balkan Tarihçiliğinde Modern Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme

Osmanlı Devleti ve Balkanlar için kritik bir dönem olan 19. yüzyılda dahi Osmanlı arşiv kaynakları Balkan tarihi açısından göreceli olarak çok büyük bir kaynak zenginliği

sunmuştur. Bununla birlikte Balkanlarda başlayan uluslaşma sürecinde bu kaynakların sunduğu zenginlik ve imtiyazın farkına varılamamış veya kasıtlı olarak yok sayılmıştır. Osmanlı yönetimi altında bütünüyle asimile olmadan varlığını koruyabilmiş çok sayıda etnik grup uluslaşma sürecine girdikten sonra bu süreci temellendirecek tarih kaynakları ve tarihyazımına ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde tarihçilik geçmişi anlamaya çalışmak değil, gelişmekte olan ulusal hareketi meşrulaştırmak, kitleleri mobilize etmek, bir ulus-kimlik inşa etmek için bir araç olarak görülmüştür.³⁹ Hatta bu amaca yönelik olarak tarih kaynakları üretimi de yapılmış ve geçmişe yönelik çok sayıda tarihi efsane (tarih kaynağı, halk türküsü vs.) bu dönemde üretilmiştir.⁴⁰ Tarihin bu şekilde Balkan Reconquista'sı (Türklerin Balkanlardan sürülmesi)⁴¹ için araçsallaştırılması dönemin Avrupalı büyük güçleri tarafından da –kendi içlerinde gelişen bilimsel tarihçilik eğilimine tezat oluşturur şekilde– desteklenmiştir. Bu güçler de emperyal mücadelelerinde günümüz deyimiyle

³⁷ Abdullah al-Mamun, *19. Yüzyılda İngiltere'nin Hint-Bengal Medrese Sistemine Etkisi: Lord Macaulay Eğitim Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 39-40.

³⁸ Michael H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020, s. 10-14; Audrey Truschke, *Aurangzeb: The Life and Legacy of India's Most Controversial King*, Stanford: Stanford University Press, 2017, s. 96.

³⁹ Miroslav Hroch, "Is There a Southeast European Type of Nation-Formation?", *Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire. Vol I: National Movements and Representations*, ed. Dimitris Stamatopoulos, İstanbul: The Isis Press, 2015, s. 13-28.

⁴⁰ Machiel Kiel, "Razprostranenie na Islyama v Bilgarskoto Selo prez Osmanskata Epoha (XV-XVIII v.)", *Myusyulmanskata Kultura po Bilgarskite Zemi Izsledvaniya*. Yay. Rositsa Gradeva ve Svetlana Ivanova, Sofya: IMIR, 1998, s. 56-126; Ayşe Kayapınar, "Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığa Etkileri", 89 *Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. ed. Neriman Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012, s. 112-113.

⁴¹ William H. Holt, *The Balkan Reconquista and Turkey's Forgotten Refugee Crisis*, Salt Lake City: The University of Utah Press, 2019.

bir çeşit “proxy” olarak gördükleri (veya görmek istedikleri) Balkan topluluklarının bilimsel tarihçilik yerine siyasete hizmet eden araç tarihçiliğini desteklemişlerdir. Balkan uluslarının ulusal bağımsızlık mücadeleleri döneminde Avrupa ülkelerinde Türklere karşı savaşı kışkırtan ve mücadeleye davet eden büyük bir külliyat oluşmuştur. Örnek olarak Yunan bağımsızlık savaşı döneminde ortaya çıkan Filhelenler (Helen Dostları) hareketi görülebilir.⁴² Dahası çağdaş tarihyazımının Balkan coğrafyasını ele alışı zaman zaman milliyetçilik hareketleri bağlamında şekillenmekte ve kimlik, ulusalcılık, meşruiyet, Hristiyanlığın rolü gibi çeşitli argümanlar etrafında araştırmalar yapılmakta ve çeşitli boyutlarda sonuçlara ulaşılmaktadır.

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Balkanların uluslaşma sürecinde yaşadığı siyasi çatışmalar, rejim değişiklikleri, iç krizler ve kimlik çatışmaları bölgede tarihe ve tarihçiliğe yönelik ilişkiyi de derinden etkilemiştir. Uluslaşma sürecinde olduğu gibi 20. yüzyılda da tarih ve tarihçilik siyasi rejimlerin ve iktidarların veya farklı siyasi hareketlerin aracı olma özelliğini devam ettirmiştir. Öyle ki 20. yüzyılın sonlarında sosyalist rejimlerin yıkılması ve Yugoslavya’nın dağılması sürecinde yaşanan çatışmalarda kullanılan argümanlardan en önemlisi –Bulgaristan’da 1984-1989

döneminde Türklere karşı uygulanan zorla asimilasyon ve etnik temizlik politikalarında ve Bosna-Hersek’te 1995 Srebrenica Soykırımı’nda kullanılan “zorla Türkleştirme” mitinin kullanılmasında da görüleceği gibi-tarih olmuştur. Buraya kadar dile getirdiklerimizden hareketle 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihçiliği her şeyden önce siyasi paylaşım mücadelelerinin, kimlik politikalarının, asimile etme arzusunun veya asimile olmama mücadelesinin ana aracı olarak görülmüştür.⁴³

Bu hususta günümüz Yunanistan tarih ders kitaplarında milli tarih silsilesi olarak Antik Dönem, Bizans Dönemi, Turkokratia (Osmanlı Egemenliği), Helen İhtilali (1821-1830), Modern Yunanistan yer almaktadır. Yunan resmi tarih algısında antik dönemden günümüze “biz” ve “öteki” arasındaki kesintisiz bir mücadele klişesi hakimdir. Biz, “özgürlük” için savaşan “medeni” ve kültürel bakımdan üstün olan Helenlerdir. Öteki ise “Barbarlar”dır. Yunan tarih ders kitaplarında mitolojik birçok unsuru da içeren bu Helen-Barbar çatışması odaklı tarih anlayışı devam etmektedir. Barbarlar antik dönemden günümüze Helenlerin ülkesine saldıran Persler, Romalılar, Araplar, Avarlar ve Türkler vs.dir. Barbarların Helen ülkesinde kurdukları egemenlik “kratia” kavramıyla ifade

⁴² Martin Vöhler, S. Alekou and M. Pechlivanos (ed.), *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*, Berlin: De Gruyter, 2021.

⁴³ Mehmet Hacısalıhoğlu, “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı”, *Doğu-Batı*, 22/89 (Mayıs-Temmuz 2019): 47-74.

edilmektedir. Yunan tarih algısına göre bu “kratia”lara karşı Helenler daimi bir direniş sergilemişlerdir. Kronolojik sıraya göre Romalılar, Haçlılar ve Türkler Helen ülkesini işgal eden yabancılardır. Bunlar arasındaki en kötü “Barbarlar” ise Türkler, en zalim Barbar egemenliği ise “Tourkokratia” (Türk egemenliği)’dir.⁴⁴

Bulgarlar için 19. yüzyıl; Bulgar Piskoposluğu’nun kurulması, Nisan Ayaklanması, 1877-78 Rus-Türk Savaşı ve kurtuluşa götüren ayrı bir kilisenin tanınması mücadelesi gibi büyük değişimleri içermiştir. Bu değişimleri dikkate alarak modern Bulgar tarih yazıcılığının oluşumunda Vratsalı Sofrony, Benyo Tsonev, Vasil Aprilov, Ivan Seliminski, Georgi St. Rakovski, Spiridon Palauzov, Petko Raçev Slaveykov, Lyuben Karavelov, Stedan Zahariev, Pandeli Kisimov, Marin Drino ve Konstantin Jireček vb. gibi zamanın Bulgar tarih yazımının temsilcileri önemli fonksiyon üstlenmişlerdir. Bunların yanı sıra Zahari Stoyanov, Stoyan Zaimov, Svetoslav Milarov, Vasil Hadzhistoyanov Beron ve Georgi G. Dimitrov’un hatıratları dönemin önemli yazarlarıdır.⁴⁵ 20. yüzyıl tarihçileri arasında ise Gavril Katsarov, Vasil Zlatarski, Petar Mutafov, Petar Nikov, İvan

Sakazov, Nikola Milev, Ivan Duychev, Ivan Shishmanov, Boyan Penev, Petar Dinekov, Hristo Ganchev, Yordan Ivanov, Zahari Stoyanov, Todor Burmov, Dimitar Strashimirov, Gavril Katsarov, Hristo Danov, Alexander Fol, Dimitar Angelov, Vasil Gyuzelev, Galab Galabov, Bistra Tzvetkova, Tzvetana Georgieva, Dimitar Kosev, Nikolay Genchev, Ilcho Dimitrov yer almaktadır.⁴⁶

Bulgar milli tarihyazımı isimlerini belirttiğimiz bu temsilciler üzerinden aşamalı bir şekilde yazılmıştır. İlk Bulgaristan özelinde Türk (Türki) kavim olan ve bugünkü Bulgar halkına ismini veren Bulgar kavminin Bulgarlık’taki yeri/katkısı sulandırılarak seyretilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde –özellikle nefret edilen- Türklerle bir akrabalığa işaret edecek izler silinmiştir. Orta Çağ dönemindeki ikinci önemli aşama Bulgar İmparatorluğu’nun Hristiyanlaşmasını ve büyük siyasi faaliyetlerini kapsamaktadır. Bulgaristan’ın Türkler tarafından fethi ve 15. yüzyılda Bulgaristan ve Bulgaristan’daki Türk egemenliği (Türkenherrschaft) konusudur. Bulgar tarihinin daha az önem verilen bir dönemi olarak konumlandırılmıştır. İçerik olarak da bakıldığında bu daha az önemli olma durumu, olumsuz tanımlamalarla karanlık bir

⁴⁴ Lory-Gregory Koullapis, “Die Darstellung der osmanischen Geschichte in den Schulbüchern Griechenlands und der Türkei”, Master Tezi, Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi, 1993, s. 11.

⁴⁵ Milena Petkova, “Uzun 19. Yüzyıl Bulgar Tarihyazımı ve Kaynakları”, *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent

Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 499-518.

⁴⁶ Todor Popnedelev, “Bulgaristan’da Tarih Kaynakları, Tarihçiler ve Tarihçilik (20. Yüzyıl)”, *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 519-556.

dönem algısına yardımcı olmuştur. Bu konuda Jireček burada Osmanlı dönemiyle ilgili temel yargıları/olumsuz klişeleri de vermektedir: Bulgarların gelişmekte olan Avrupa medeniyetiyle olan ilişkisi Türkler sebebiyle kesilmiştir. Bulgar toprakları zengin beyler tarafından çiftliklere dönüştürülmüştür. Müslümanlar imtiyazlı sınıftır. Hristiyanlar “rajah” (reaya) olarak her şekilde ezilmişlerdir. Bu “sömüren/feodal” Türk ile “sömürülen/reaya” Bulgar vurgusudur. Bu süreçte kilise yapmalarına izin verilmemiştir, çanları sökülüştür. Kıyafetleri sınırlandırılmıştır. “Hristiyan kızların kaçırılması sıradan şeylerdi ve halen de öyledir.” Haraç ve diğer ağır vergiler, keyfi vergilendirmeler, 10-12 yaşlarındaki çocukların Yeniçeri Ocağı için zorla toplanması, sefer zamanlarında köylerin ve şehirlerin korkunç günler yaşaması, Hristiyanların şahitliğinin geçersizliği, gaddarca idamların sıklığı gibi çok sayıda olumsuz klişe Jireček’in tasvirinde yer almaktadır (Jireček, 1876, pp. 448-450).⁴⁷ Dördüncü halka ise Bulgar halkının yeniden doğuşudur. Burada Bulgar milli hareketi ve bağımsızlık mücadelesine yer ayrılmıştır. Tarih olarak henüz özerkliğe giden siyasi gelişmeler

yaşanmadığından Bulgar tarihi 1875’e kadar ele alınmıştır.⁴⁸

Romen milliyetçilik hareketinin ilk ortaya çıkış şekli “Dakyacılık” hareketidir. Bu hareket 19. yüzyılda gelişerek Eflak ve Boğdan beyliklerinin 1853-1856 Kırım Savaşı’ndan sonra Romanya adıyla birleşmesiyle sonuçlanmış ve artık resmi ismi Romanya olan bu yeni devletin dili Romence, halkı ise Romen olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Eflak ve Boğdan’ın birleşmesi ve 1878’deki bağımsızlık ilanı bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda etnik milliyetçi tarih anlayışında bir geri dönüş yaşanmıştır diyebiliriz.⁴⁹

Arnavutluk’ta milli tarih zinciri oluşturulurken Sami Frasheri’nin eserindeki ana iskeletin korunduğu görülmektedir: Antik dönemde İllirler, erken Orta Çağ’da Arbërorlar, ardından İskender Bey ve “Arnavut Direnişi”, daha sonra Rilindja (Arnavut Yeniden Doğuşu), yani Arnavut milli hareketi ve Prizren Birliği, bağımsızlık süreci, “Ulusal Kurtuluş Savaşı” (İkinci Dünya Savaşı) ve Arnavutluk’ta Sosyalizmin Kurulması ve Enver Hoca’nın partizan mücadelesi şeklinde sosyalist döneme kadar gelinmiştir. “Enver Hoca Arnavutluk’u” veya Sosyalist Arnavutluk’ta resmi milli tarih anlayışındaki en önemli değişiklik önceden beri mevcut olan klişelerin daha da

⁴⁷ Constantin Jos Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag: Verlag von F. Tempsky, 1876, s. 448-450.

⁴⁸ Mehmet Hacısalıhoğlu ve Neriman Hacısalıhoğlu, “Balkanlarda İktidar ve Tarih: Resmi Tarih Tezlerinin Oluşumu ve Tarih Ders Kitapları”, *Balkanlarda Tarih*

Kaynakları ve Tarihyazımı, ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 366-373.

⁴⁹ Hacısalıhoğlu ve Hacısalıhoğlu, “Balkanlarda İktidar ve Tarih”, s. 373-376.

keskinleştirilmesidir. Bu durum özellikle de Osmanlı döneminin anlatımında kendini göstermektedir. Daha önceden var olan “Osmanlı’ya katkı sağlamış Arnavutlar” klişesi silikleşmiş ve “Türk işgali”, “Zorla İslamlaştırma” gibi diğer Balkan ülkelerinde de mevcut olan klişeler daha da sivriltilmiştir. Bu süreçte Osmanlı mirasına yönelik (özellikle dini el yazmaları vs.) büyük bir tahribat yapılmış, Arnavutluk dini ilk yasaklayan sosyalist ülke olmuştur.⁵⁰

Fark edileceği üzere bu dönemde her millet belli bir dereceye kadar ulus inşa sürecinin bir ürünü olmuştur. Makedon ulusu örneği ise “ulus-inşası” kavramının en azından Balkan coğrafyasında en fazla uyduğu uluslaşma modeli olma görünümünü arz etmiştir. Yukarıdaki örneklerde de ifade ettiğimiz gibi her uluslaşma sürecinde bir milli tarih tezi de şekillenmiştir. Makedonya örneğinde ise ulusun ürettiği bir milli tarih tezinden ziyade tarih tezinin ürettiği bir ulus demek neredeyse daha uygun olacaktır. Elbette ki ulus-devletin ortaya çıkmasını sağlayan ana faktör siyasi gelişmeler ve kararlar olmuştur. Mehmet Hacısalihoglu bu noktalardan yola çıkarak Makedon milli tarih tezinin oluşumunun ve tarih ders kitaplarına yansımalarının bu konunun dünya genelinde incelenebilecek en çarpıcı örneklerden biri olduğunu ifade etmektedir.

Ona göre şu özellikleri Makedon milli tarihyazımını dikkat çekici kılmaktadır:

“Öncelikle ‘Makedon’ ismi Antik dönemde yaşamış ve Büyük İskender ile tanınan, yine antik dönemde tarihin sayfalarına karışmış bir kavmin ismidir. Günümüzdeki Makedonlar ise Osmanlı döneminde 1870 Bulgar Eksarhlığı’nın kuruluşu ile birlikte Bulgar olarak anılan bir Slav kavmidir. Bu Bulgar-Slavlar ile Antik Makedonlar ne şekilde örtüştürülecektir? Birinci soru budur. İkinci soru: Bu Bulgar-Slavların Makedon olarak tanımlanmasıyla birlikte erken Orta Çağ’da başlayan ve Orta Çağ’ın sonuna kadar uzanan bir dönemde bu kavmin tarihi ne şekilde devam ettirilebilecektir? Yani hangi krallıklar, beylikler, kahramanlar, olaylar “Makedon” olarak kategorize edilecektir? Üçüncü soru: Elbette ki öncelikle Makedonya diye tanımlanan coğrafyada hakimiyet kurmuş beylikler, krallıklar için yapılacak bu tanımlamada doğal olarak Bulgar, Sırp ve Yunan tarihçiliğinde kendilerinin tarihi olarak tanımladıkları konular yer alacaktır. Bunların “Makedon” olarak tanımlanması karşısında Bulgar, Sırp ve Yunan tarihçiliklerinin tepkisiyle nasıl baş edilecektir? Dördüncü soru: Modern Makedon ulus-devletinin kuruluşu ve ulusçuluk hareketi ne zamana tarihlenecektir? Makedonya sorunu çerçevesinde ortaya çıkan siyasi örgütler ve aktörler arasında hangileri

⁵⁰ Hacısalihoglu ve Hacısalihoglu, “Balkanlarda İktidar ve Tarih”, s. 376-386.

modern Makedon ulusçuluğunun temsilcileri olarak seçilecek, hangileri reddedilecektir? Yakın bir dönem olduğu için bu “Biz” ve “Öteki” olarak tanımlanan aktörler hakkında ortaya çıkan belgelere ve görüşlere karşı onların “Makedon” ve Anti-Makedon oldukları tezi nasıl savunulmaya devam edecektir? Beşinci soru: Makedon dili diye tanımlanan dilin “Bulgarcanın bir şivesi” olduğu iddiasına karşı nasıl bir tavır takınılacak ve tez üretilecektir? Altıncı soru: Modern Makedon ulus-devletinin “Tito tarafından yaratılmış suni bir devlet” olduğu iddiasına karşı nasıl bir tez oluşturulacaktır?”⁵¹

Üzerinde açıklamalar yaptığımız bu dönemde Sırp Prensliği ve Krallığı’ndaki eğitim kurumları ve bilimsel kurumlar arasında yer alan Velika škola (Büyük Okul), Sırp Tarih Kurumu Başkanlığı, Sırbistan Merkezi Devlet Kütüphanesi, Društvo Srpske slovesnosti (Sırp Edebî Topluluğu), Sırp Kraliyet Akademisi ve Sırbistan Krallığı Devlet Arşivi önemli fonksiyon ifa etmiştir. Bu kurumlarda yetişen ve vazife alan Sırp tarihçileri arasında Jovan Rajić, Dimitrije Davidović, Vuk Stefanović Karadžić, Jovan Ristić, Ilarion Ruvarac, Ljubomir Kovačević, Panta Srećković, Čedomilj Mijatović, Dimitrije Ruvarac, Stojan Novaković, Mihailo Gavrilović, Jovan Tomić, Ljubomir Kovačević, Ljubomir Jovanović,

Stanoje Stanojević, Konstantin Jireček, Đorđe Nikolajević, Medo Pucić ve Ljubomir Stojanović yer almaktadır.⁵² Sırp tarihyazımı büyük oranda modern Sırp ulus ve devletinin ideoloji ve kimlik perspektifleriyle aynı izlekler üzerinden varlığını şekillendirmiştir. Bu bağlamda Jovan Rajić’in 18. yüzyıl sonlarında yazdığı eseri modern Sırp tarihyazımının başlangıcı olarak kabul edilebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sırp tarih çalışmalarında artış gözlemlenir ve bu süreç yeni ekollerin doğmasına da kapı aralar. Bağımsızlık, Sırp Devleti’nin sınırlarının sürekli değişmesi, göçler, farklı etnisite ve mezhebe sahip dinî ve kültürel grupların beraber yaşaması, ideolojiler, savaşlar, uluslararası kurumların baskısı gibi nedenlerden ötürü Sırp tarihyazımında hem yöntem hem de yaklaşım açısından çok çeşitli tarih perspektiflerinin ortaya çıktığını görmek mümkündür. Sırp tarihyazımı, tarihin iktidarlar ve ideoloji için kullanımıyla bilimsel tarih anlayışı arasında geçen mücadelenin bir çarpışma alanıdır. Romantik milliyetçi ekol, Marksist ekol, post-romantik milliyetçi ekol tarihyazımının pozitivist bilimsel paradigması çerçevesinde iktidar ve ideoloji ile iç içe geçmişliğinin yansımaları iken; Ruvarac Ekolü, Annales Ekolü ve 2000 sonrası sosyal tarihçilik post-pozitivist bilimsel paradigmayı temsil

⁵¹ Hacısalıhoğlu ve Hacısalıhoğlu, “Balkanlarda İktidar ve Tarih”, s. 399-406.

⁵² Ognjen Krešić, “Uzun 19. Yüzyıl Boyunca Sırbistan’da Tarih Kaynakları ve Tarihçiler/Tarihçilik”,

Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı, ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 429-458.

eder. Sırp tarihyazımının başlangıcında aydınlanma ve pozitivizmin rolü baskın iken daha sonra Annales ve Marksist ekol zamanla güç kazanmıştır. Bununla birlikte 2000 sonrası sosyal tarihçilik ve ortak tarih çalışmaları çerçevesinde post-pozitivizm de Sırp tarihyazımında görülmeye başlanmıştır.⁵³

Boşnakların modern ulus olma sürecine baktığımızda ise 1878’de Berlin Antlaşması’na dayanarak Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesinden sonra -özellikle 1882-1903 arasında Bosna-Hersek’i yöneten Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun maliye bakanı Benjamin Kallay döneminde- Boşnak kimliğinin tanındığını ve hatta Sırp milliyetçiliğine karşı bir denge unsuru olarak desteklendiğini görmekteyiz. Bu çerçevede bir milli Boşnak tarihi de şekillenmeye başlamıştır. Kallay, teritoryal bir “Bosna milleti” oluşturmak istemiştir ve bunu destekleyecek en uygun topluluk olarak Müslüman Boşnakları görmüştür.⁵⁴

Bazı sınırlılıklara rağmen “Boşnak tarihi” olarak olmasa da Bosna tarihi alanında bir tarih görüşü 20. yüzyılın ortalarından itibaren iyice şekillenmiştir. Özellikle Boşnak kimliği ve

Boşniyaštvo (Boşnaklık) kavramının bu dönemde tarihçiler arasında da bir bölgesel kimlik mi yoksa bir etnik kimlik mi olarak anlaşılması gerektiği konusunda tartışmalar olmuştur. 1963’ten itibaren Muhammed Filipović, Avdo Sućeska, Avdo Huma, Atif Purivatra, Enver Redžić gibi tarihçiler ve yazarlar ve sürgünde bulunan Adil Zulfikarpašić bu tartışmaları sürdürmüştür.⁵⁵ Bu tarihçilerin de etkisi ile Boşnak milli tarihinin⁵⁶ ilk ana halkasını Orta Çağ’daki Bosna Krallığı oluşturmaktadır. Bu dönemle ilgili anlatıdaki vurgu Bosna’nın ne Doğu Kilisesi’ne ne de Batı Kilisesi’ne tabi olduğu, bu şekilde ne Sırp ne de Hırvat olduğu, başlangıçtan itibaren ayrı bir halk olduğu şeklindedir. Bosna Krallığı ve Bosna Kilisesi iki ana temayı oluşturmaktadır. Diğer önemli konu Osmanlı dönemi ve Müslümanlaşma sürecidir. Müslüman olma süreci diğer tüm Balkan milli tarih anlatımlarında çok olumsuz bir olgu olarak ele alınırken Boşnakların Müslüman olması tarihsel sürecin gelişimiyle açıklanmakta, örneğin Bogomil Kilisesi’ne ve bu kilisenin prensipleriyle İslam’ın prensiplerinin yakınlığı gibi noktalara da işaret

⁵³ Sevba Abdula, “Sırplarda İktidar ve Tarih: 1990 sonrası Tarihyazımı”, *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 459-498.

⁵⁴ Hacısalıhoğlu ve Hacısalıhoğlu, “Balkanlarda İktidar ve Tarih”, s. 406-414; Aydın Babuna, “National Identity, Islam and Politics in Post-Communist Bosnia-Herzegovina”, *East European Quarterly*. XXXIX/4

(January 2006): 406; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu. Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, çev. H. Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

⁵⁵ Aydın Babuna, “Zur Entwicklung der nationalen Identität der bosnischen Muslime”. *Osteuropa, Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens*, 1996, s. 333.

⁵⁶ Noel Malcolm, *Bosnia. A Short History*, London: Macmillan, 1994.

edilmektedir.⁵⁷ Bu şekilde Müslüman olmak doğal bir süreç olarak tasvir edilmektedir. Osmanlı egemenliği anlatılırken Boşnakların ayrı bir millet olarak kimliğinin ve varlığının devamlılığına vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı idaresi yabancı bir egemenlik olarak anlatılmaktadır. Fakat Osmanlı ile ilgili klişeler diğer Balkan ülkelerindeki kadar aşırı olumsuzluklar içermemektedir. 1699 Karlofça Antlaşması sonrası süreçteki Osmanlı algısında Avusturya saldırılarına karşı “Bosna’yı savunmasız bırakan Osmanlı” algısı ilk önemli olumsuz klişe olarak ders kitaplarında yer almaktadır. Burada Osmanlı’ya bakış olumsuz olsa da bu durumun Boşnakların Bosna’yı savunma bilincinin gelişmesine katkı sağladığı şeklinde değerlendirilmektedir. Buradaki satır arası mesaj Boşnaklık açısından olumlu bir etki şeklindedir.⁵⁸ 20. yüzyılın sonlarında Boşnak tarih yazıcılığını Milorad Ekmečić’in *Stvaranje Jugoslavije*, Mustafa Imamović’in *Historija Bošnjaka*, Čarls Snou’nun *Dve kulture i ponovo o njima*, Husnija Kamberović’in *Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike* adlı eserleri üzerinden takip edebiliriz.⁵⁹

Sonuç

Yeryüzünün kadim medeniyet havzalarında İslam tarih yazıcılığı başlangıcından itibaren gerek havzalar gerek Müslümanlar gerekse de insanlık tarihi açısından hayli mümbit bir birikim oluşturmuştur. O kadar ki bugünkü modern tarih yazıcılığının oluşumunda Müslümanların bu birikimi Avrupa’ya dahi çok büyük bir etki meydana getirmiştir. Ancak 19. yüzyıl itibarıyla hem siyasal arenada hem de tarih yazıcılığında Müslümanlar, merkezî konumlarını kaybetmelerinin getirdiği durum ile bir zayıflama yaşamıştır. Bu konuda önce Zendler, ardından Bâbürlü ve Osmanlı Devleti’nin zayıflamasını müteakiben Batı Avrupalı devletlerin işgali ve 20. yüzyılda kurulan ulus devletler bu zayıflığı daha da belirginleştirmiştir.

Bahsettiğimiz zayıflığın temsil gücü yüksek örnekleri olarak Mısır’da ve İran’da 19. yüzyıl itibarıyla imparatorluktan ulus devlete dayalı bir daralma, yeni tarihyazımında bu sefer İslâm’ı ve Müslümanları Mısır ve İran tarihinin dışına çıkarma kendisini fark edilir bir şekilde görünür kılmıştır. Hatta Batılı yeni tarz tarihyazım dikkate alınarak klasik tarih yazıcılığı bir taraftan daralmış ve dönüşüm

⁵⁷ Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Zenica: Vrijeme, 2019, s. 42-43.

⁵⁸ Jahja Muhasilović, “Bosna-Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”, ed. Mehmet Hacısalihoglu, *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, Kısım 1, İstanbul: BALKAR, 2000, s. 90-92.

⁵⁹ Hana Younis ve Sedat Bešlija, “Bosna Hersek Tarihi Çalışmaları Kaynakları (1790-1918)”, *Balkanlarda Tarih*

Kaynakları ve Tarihyazımı, ed. Mehmet Hacısalihoglu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 557-580; Amir Duranović, “Bosna-Hersek’in Modern Tarihyazımına Kısa Bir Bakış”, *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Mehmet Hacısalihoglu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit, İstanbul: Fikir Kitap, 2024, s. 581-596.

gerçekleştirmiş diğer taraftan tür olarak genişletilmesi gibi değişimlere maruz kalmıştır. Bu sebepten bu iki asırda Mısır'da ve İran'da tarih yazıcılığında Müslümanların merkezî konumunu kaybetmelerinden ötürü ciddi bir zayıflama yaşanmıştır.

Hint Müslümanları da Mısır ve İran örneğinde olduğu gibi 19. asır itibarıyla Bâbürlülerin hem siyasal arenada hem de tarih yazıcılığında merkezî konumunu kaybetmesinin getirdiği durum ile bir zayıflama yaşamıştır. Bu konuda önce İngilizlerin, ardından 19. asırda kurulan Hint ulus devletinin bu zayıflığı daha da ilerletmeye yönelik çabaları hayatî önemi hâizdir. Bu süreçte İngiliz sömürgeci tarihyazımının temel hedefi Hint Alt Kıtası'ndaki muhatap kitleyi parçalamak ve tarihi atomize etmek şeklinde sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu maksatla Hint Alt Kıtası'nda Müslüman ve Hinduların birlikte inşa ettikleri neredeyse dokuz asırlık arka planı parçalayarak Hinduları merkeze alan ve Hint ulusuna indirgenmiş yeni ve kurgusal bir tarih yazıcılığı oluşturulmuştur. Hedef kitlenin parçalanmasına ilave olarak aralarında çatışmaya dayalı bir ilişki de meydana getirilmiştir. Bu parçalanma ve çatışma sonucunda Müslümanlar 19. asırda “öteki”leştirilerek Hint Alt Kıtası için işgalci(!) konumuna taşınmış ve yeni yazılan Hint Alt Kıtası tarihinin dışına itilmişlerdir.

Balkanlarda 19. asır itibarıyla hem siyasal arenada hem de tarih yazıcılığında Osmanlı

Devleti de özellikle Hint Alt Kıtası'nda olduğu gibi merkezî konumunu kaybetmenin getirdiği durum ile karşı karşıya kalmıştır. Bu konuda önce Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, ardından 19. ve 20. asırlarda kurulan ulus devletlerin bu zayıflığı daha da ilerletmeye yönelik çabaları dikkatle takip edilmelidir. Bu süreçte tarihyazımının temel hedefi tıpkı Hint Alt Kıtası'nda olduğu gibi Balkanlardaki muhatap kitleyi parçalamak ve tarihi atomize etmek şeklinde sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu maksatla Balkanlarda çok farklı etnik kimliğe mensup olan toplulukların Osmanlılar ile birlikte inşa ettikleri neredeyse yedi asırlık arka plan parçalanarak Balkanlardaki milletleri merkeze alan ve bu milletlere indirgenmiş yeni ve kurgusal bir tarih yazıcılığı oluşturulmuştur. Hedef kitlenin parçalanmasına ilave olarak aralarında çatışmaya dayalı bir ilişki de meydana getirilmiştir. Bu parçalanma ve çatışmada Müslümanlar özellikle de Osmanlılar 19. asırda “öteki”leştirilerek Balkanlar için işgalci(!) konumuna taşınmış ve yeni yazılan Balkanlar tarihinin dışına itilmiştir.

Durum böyle olmakla beraber örnek olarak ele aldığımız dört havzasının tarih yazıcılığı ve düşüncesinde Müslümanların hakimiyet kurdukları bütün dönemlere dikkatler çevrildiğinde gayet açık fark edileceği üzere Müslümanlar geliştirdiği yeni metodoloji ve perspektifle bu havzalardaki tarih yazıcılığı

geleneğini de teşekkül ettirmiştir. Dahası Müslümanlar tarih yazıcılığı hususunda gerek muhteva gerek tür gerekse de yöntem itibarıyla havzalar için çok önemli katkılar sunmuşlardır. Bu bağlamda pek çok hususta tarih yazıcılığında dönüşüm ve gelişim sağlamışlardır. Bu hususta İslâm dönemiyle ortaya çıkan Peygamberler tarihi üzerinden “evrensel” bir insanlık tarihinin yazımını havzadaki tarihçiler sürdürmüşlerdir. Bununla birebir irtibatlı olarak hanedan ya da sülale değişikliklerine tâbi siyasi erkin değişmesi neticesinde yeni kurulan devletler ve değişen sınırlar altında icra edilen tarihçilik bu konjonktürel bağlamları aşan bakış açısını ısrarla sürdürmüş ve “İslâmi çatı”ya bağlı kalarak tarihçiliğini gerçekleştirmiştir. Tabii ki siyasî-mezhebî birtakım çatışma ve çekişmelerin yansımaları da tarih yazıcılığına etki etmiştir. Ancak bunların genel çerçeveyi bozacak bir mahiyette olmadığı kolaylıkla görülmektedir. Son tahlilde İslâm medeniyet tarihi boyunca bu havzalarda ortaya konan tarih eserlerinin gerek muhteva gerekse tarihyazım usûlü itibarıyla, İslâm tarih yazıcılığı geleneği bağlamında değerlendirilmesi izahtan varestedir.

Bizim kanaatimiz odur ki, Müslümanları içinde bulunduğu modern daralmadan kurtaracak olan yine İslam tarih yazıcılığı geleneği, tecrübesi ve birikimi olacaktır. Bu doğrultuda bugün, insanlık tarihine vahiy, olaylara ise İslam ekseninde bakılması ayrıca peygamberlerin

tesis ettikleri dinî, siyasi, içtimai ve iktisadi dinamiklere göre insanlık ve tarih anlayışımızı yeniden ıslah çabasına girmemiz gerekmektedir. Bunun için de tarihe İslam tarih yazıcılığının ortaya koyduğu evrensel, bütüncül ve geniş perspektif ve peygamberliğin tarih inşa eden bir aktör&eksen olması üzerinden bakmamız zaruridir. Şüphe yok ki peygamberliğin insanlık tarihindeki yerini bu şekilde kavrarsak modern tarih anlayışının yaratıcısız ve peygambersiz bir tarih düşüncesi bizim için sıradanlaşacak ve Avrupa, insanlık tarihinin merkezinden taşrasına dönecektir. Böylece insanlık tarihinin hangi dinamiklerden beslendiği ve hangi mecraya doğru aktığı daha net görülebilecek ve bu ferasetle daralma içinde bulunan Müslümanların ufku açılacaktır.

Kaynakça

Abdula, Sevba. “Sırplarda İktidar ve Tarih: 1990 sonrası Tarihyazımı”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.

Afacan, Serhan. “Pehlevi Dönemi (1925-1979) Kaynakları: Arşivler ve Kurumlar”. *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2020.

Ahmadvand, Zienab. “Devrim Sonrası İran’ında Tarihçilik Akımları”. *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2020.

Ahunzade, Mirza Fethiali. *Elifba-yı Cedid ve Mektubat*. haz. Hamid Muhammedzade. Tebriz: İhya, 1357.

Ali, Cevâd. *El-Mufasssal fî târihi’l-Arabi Kable’l-İslâm*. 9 cilt. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1971.

Asif, Manan Ahmed. *The Loos of Hindustan the Invention of India*. Cambridge and London: Harvard University Press, 2020.

Atabaki, Touraj. *Historiography and Crafting Iranian National Identity*. Londra: I. B. Tauris, 2009.

Babuna, Aydın. *Bir Ulusun Doğuşu. Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. çev. H. Torun. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Babuna, Aydın. “National Identity, Islam and Politics in Post-Communist Bosnia-Herzegovina”. *East European Quarterly*. XXXIX/4 (January 2006): 406.

Babuna, Aydın. “Zur Entwicklung der nationalen Identität der bosnischen Muslime”. *O steuropa, Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens*. 1996.

Bigdelo, Reza. “Milliyetçi Tarihyazımı ve Modern İran Devletinin Oluşumu”. *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2020.

Crabbs, Jack A. Jr. *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt: A Study in National Transformation*. Cairo: American University in Cairo Press, 1984.

Di-Capua, Yoav. “‘Jabarti of the 20th Century’: The National Epic of ‘Abd Al-Rahman Al-Rafi‘i and Other Egyptian Histories”. *International*

- Journal of Middle East Studies*. 36/3 (2004): 431.
- Duranović, Amir. “Bosna-Hersek’in Modern Tarihyazımına Kısa Bir Bakış”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- ed-Dûrî, Abdülaziz. *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*. çev. Halil İbrahim Hançabay vd. İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2023.
- Erol, Halil İbrahim. “Uzun Mısır Yüzyılının Tarihini Yazmak: XIX. Yüzyıl Mısır Tarihinde Kaynak Olarak Kronikler”. *Mısır’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Erol, Halil İbrahim. “1798-1850 Arası Mısır’da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 7/2 (2020): 185-199.
- Fisher, Michael H. *Bâbürlüler: Hindistan’da Bir Türk İmparatorluğu*. çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Gorji, Zohair Siamian. “İslamî Dönem İran Dünya Tarihi Yazıcılığında İran Kimliğinin Sürekliliği”. *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı. ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2020.
- Gorman, Anthony. “Geçmiş Çerçevelemek: Tarihçi, Devlet ve Toplum”. *Mısır’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Gorman, Anthony. *Historians, State and Politics in Twentieth Century Egypt, Contesting the Nation*. London-New York: Routledgecurzon, 2003.
- Görgün, Hilal. *Modern Arap Tarihyazımı: Tarihçiler ve Problemler*. İstanbul: Tirekitap, 2023.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı”. *Doğu-Batı*. 22/89 (Mayıs-Temmuz 2019): 47-74.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. “Osmanische Quellen zur Balkangeschichte. Eine Übersicht über die Bestände des Zentralarchivs in Istanbul und weiterer osmanischer Archive”. *Südosteuropa von der vormodernen Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*. ed. Clewing, K., Schmitt, O. J. München: R. Oldenbourg Verlag, 2005.

Hacısalihoglu, Mehmet ve Hacısalihoglu, Neriman. “Balkanlarda İktidar ve Tarih: Resmi Tarih Tezlerinin Oluşumu ve Tarih Ders Kitapları”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Mehmet Hacısalihoglu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.

Hoare, Marko Attila. *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*. Zenica: Vrijeme, 2019.

Holt, William H. *The Balkan Reconquista and Turkey's Forgotten Refugee Crisis*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2019.

Hroch, Miroslav. “Is There a Southeast European Type of Nation-Formation?”. *Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire. Vol I: National Movements and Representations*. ed. Dimitris Stamatopoulos. İstanbul: The Isis Press, 2015.

İzgi, Mahmut Cihat. “Britanya Hindistanı’nı Yaratmak: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Hizmetkarları ve Hint Alt Kıtası’nda Tarihyazımı”. *Hint Alt Kıtası’nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, Hasan Asadi. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.

Javadzadeh, Alireza. “Hüviyet-i Milli ve Cereyan-i İnkılab-i İslami”. *Marifet-i Siyasi*. 2/2 (1389/2011): 165.

Jireček, Constantin Jos. *Geschichte der Bulgaren*. Prag: Verlag von F. Tempsky, 1876.

Kalmbach, Hilary. “Training Teachers How to Teach: Transnational Exchange and the Introduction of Social- Scientific Pedagogy in 1890s Egypt”. *The Long 1890s in Egypt: Colonial Quiescence, Subterranean Resistance*. ed. Marilyn Booth ve Anthony Gorman. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

Karadeniz, Yılmaz. “Kaçar Dönemi (1795-1925) Tarih Kaynakları”. *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2020.

Kayapınar, Ayşe. “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığa Etkileri”. 89 *Göçü: Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*. ed. Neriman Hacısalihoglu ve Mehmet Hacısalihoglu. İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012.

Kiel, Machiel. “Razprostranenie na Islyama v Bılgarskoto Selo prez Osmanskata Epoha (XV-XVIII v.)”. *Myusyulmanskata Kultura po*

- Bulgarskite Zemi Izsledvaniya.* yay. Rositsa Gradeva ve Svetlana Ivanova. Sofya: IMIR, 1998.
- Koullapis, Lory-Gregory. “Die Darstellung der osmanischen Geschichte in den Schulbüchern Griechenlands und der Türkei”. Master Tezi. Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi, 1993.
- Krešić, Ognjen. “Uzun 19. Yüzyıl Boyunca Sırbistan’da Tarih Kaynakları ve Tarihçiler/Tarihçilik”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı.* ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- Macit. Abdulkadir. “Müslümanlarda Tarih Yazıcılığının Teşekkül Dönemi (M. 7.-10. Yüzyıllar)”. *Trabzon İlahiyat Dergisi.* 11/1 (Haziran 2024): 107-114.
- Malcolm, Noel. *Bosnia. A Short History.* London: Macmillan, 1994.
- Al-Mamun, Abdullah. *19. Yüzyılda İngiltere'nin Hint-Bengal Medrese Sistemine Etkisi: Lord Macaulay Eğitim Politikası.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Mantran, R. (ed). *Histoire de l'Émpire Ottoman.* Paris: Librairie Arthème Fayard, 1989.
- Metcalf, Barbara D. ve Metcalf, Thomas R. *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi.* çev. Zeynep Hale Akman. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Muhasilović, Jahja. “Bosna-Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”. *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı.* ed. Mehmet Hacısalihoğlu. Kısım 1. İstanbul: BALKAR, 2000.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Orta Çağ İran Tarih Yazıcılığına Kısa Bir Bakış”. *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı.* ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2020.
- Petkova, Milena. “Uzun 19. Yüzyıl Bulgar Tarihyazımı ve Kaynakları”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı.* ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- Philipp, Thomas. *Ğurğī Zaidān: His Life and Thought.* Beyrut: Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1979.
- Popnedelev, Todor. “Bulgaristan’da Tarih Kaynakları, Tarihçiler ve Tarihçilik (20. Yüzyıl)”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı.* ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar,

- Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- El-Shayyal, Gamal ed-Din. *A History of Egyptian Historiography in the Nineteenth Century*. İskenderiye: Alexandria University Press, 1962.
- Şahin, Hüsne Hilal. “Hindistan ve Bâbürlüler Döneminde (Bâbür Şah (1526-1530) ve Hümâyûn Şah (1508-1556)) Tarih Kaynakları ve Tarihyazıcılığı”. *Hint Alt Kitası’nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, Hasan Asadi. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- Şârûbîm, Mikhâil. *El-Kâfî fi’t-Târîhi Mısır el-Kadîm ve’l-Hadîs*. Kahire: Mektebetü Medbuli, 2004.
- Şeyyâl, Cemaleddin. *Et-Târîh ve’l-Müerrihûn fî Mısır fî’l-Karn et-Tâsi Aşer*. Kahire: Mektebetü’n-Nahda el-Mısriyye, 1958.
- Truschke, Audrey. *Aurangzeb: The Life and Legacy of India’s Most Controversial King*. Stanford: Stanford University Press, 2017.
- Truschke, Audrey. “Decolonizing”. *Indians Through Hindutva Ideological Control* (Erişim: 8 Temmuz 2024).
- Vöhler, Martin, Alekou, S. ve Pechlivanos, M. (ed.). *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*. Berlin: De Gruyter, 2021.
- Yılmaz, Harun. “Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları”. *Mısır’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdıka Kaya, Abdulkadir Macit. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Younis, Hana ve Beşlija, Sedad. “Bosna Hersek Tarihi Çalışmaları Kaynakları (1790-1918)”. *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Levent Kayapınar, Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI VAKFI
TÜRKİYE RESEARCH FOUNDATION